המשנה והתוספתא העתיקה, משנת רבי, ברייתא ותוספתא.

יש שאדם מוצא צורך ויכולת לסדר מחדש ההלכות או הקצוע אחד מנהן, והוא מתוה לו תכנית אשר על פיהו יערוך ספרו. נאמר, כשיאמר לסדר הלכות פסח, הנה יכול הוא לכתוב הלכות פסוקות בסגנון מרן ר"י קארו בשלחנו כמו שעשה אחריו בעל התניא, או יברר לו סגנון הטור ההלכה עם מקורה יחד משולבות כמו שסידר בימים האחרונים הרב בעל ערוך השלחן, חבורו של אותו חכם שזוא מעובד ומסדר מחדש גם באחזו במנין הסימנים אשר בשלחן ערוך בכל זאת יחשב כספר בפני עצמו.

ויש שאינו מעריך ספר בפני עצמו אך הנהו מוסיף מלואים להטופס שהניח ליסוד הוספותיו דוגמת תכנית הגהות הרמ"א לש"ע, הנה כל כזה לא יחשב כספר בפני עצמו אך הוא כרוך להטופס הקדום.

ההשתוות ההיא מעין דוגמא של מעלה היא להשתנות התכנית שבין המשניות להתוספות שסדרו רבותינו התנאים ע"ה בשעתם, יש שחיבר "משנה" כלומר סידר מחדש ההלכות המקובלות והכרעות הב"ד הגדול הסתמיות ועמם מחלוקתן של ב"ש וב"ה וגם הכרעת רבו הוא, לדוגמא תלמידי ר' עקיבא סדרו גם הכרעות רבם זה, ותלמידיו של ר' ישמעאל סדרו הכרעותיו של רבם הם, והתבדלו שני ערכי משנה אלו בהכרעות המעריכים אבל השוו ביסודם, ערכי משנה של תלמידי ר' עקיבא שהן הם רוב חכמי התורה בתקופתם כמו משנת ר' מאיר וחביריו השוו גם בדבורי ר"ע רבם שלכן כולהו אליבא דר"ע והתבדלו אך בהוספותיזום והכרעותיהם הם, במשנתו של ר' מאיר נתוספו אחרי ההלכות המקובלות הכרעות הב"ד הגדול דברי ב"ש וב"ה ודברי ר"ע גם דברי ר' מאיר, ובמשנתו של רשב"ג נתוספו דבריו הוא, אבל תכניתם השוה שנטבעו בסגנון הלכות קצובות בלשון קצרה (כשיטתו בפסחים ג' ע"ב) ומקורי ההלכות לא הובאו במטבעת המשנה ונשארו בתור "תלמוד" להתלמד על פוז.

אבל ר' יהודא בחר תכנית מדרש הלכה עם הפסק נמוקו טעמו ושרשו, ולכן אמרו בקדושין מ"ט סע"א: איזהו משנה? ר' מאיר אומר הלכות, ור' יהודא אומר מ ד ר ש, ובאמת נתיחסו לר' יהודא מדרשי הלכה כספרא ועוד.

לרגל מלאכתנו פה אין לנו ענין עם מדרשי הלכה אך לעמוד על עריכת חבילי משניות בתקופה שלפני רבי, שכאמור כל אחד מגדולי תלמידי ר' עקיבא סידר משנתו שהשוה עם תוכן משנת חבירו ביסודה ונתבדלו בהוספות המעריך והכרעותיו.

האחרון ממעריכי סדר משנה לפני רבי היה ר' נתן ראה כתובות צ"ג סע"א שנקטו זו מ ש נ ת ר' נתן וכו', וכידוע קדם ר' נתן לרבי ראה ב"ב קל"א ע"א שאמר רבי ילדות היתה בי והעזתי פני בנתן הבבלי, ובכן גם ר' נתן יחשב כמו רבי לסוף משנה, ב"מ פ"ו ע"א, והוזכר רבי בראשונה אם שמשנת ר' נתן קדמה יען רבי נשיא היה.

אמנם היו חכמים שסדרו דבריהם בתור מלואים והוספות למשנת רבם, והן המה "התוספתות" העתיקות שלפני זמנו של רבי, כמו תוספתא דר' נחמי' סנהדרין פ"ו ע"א, שר' נחמיה' לא נסח מחדש כל חומר המשנה אך הוסיף הגהות ומלואים לסדר משנה שקדם לו, ראה ירושלמי סוטה פ"ח ה"ט כתיב ויספו השוטרים, אין לשון זה ויספו אלא לשון תוספת כאינש דאמר מוסיף אני על דברי רבי וכו'.

ויש שמזה ומזה לא הניח ידו, סידר "משנה" וגם "תוספתא" כמו ר' נתן שנתיחסו לו גם משנה (ב"מ פ"ו ע"א) וגם תוספתא (מד"ר קהלת פס' ויתרון ארץ), דוגמת מלאכת מרן ר"י קארו, שספרו בית יוסף הגלוה אל הטור הוא כתוספתא וספרו השלחן ערוך נערך כמשנה א).

וכשערך רבינו הקדוש משנתו בירר לו תכניתו של ר' מאיר לסדר הלכות קצובות מבלי להרבות בעצם המשנה מדרש מקורי ההלכות, ולכל מסכת ופרק בחר מסדרי משנה הקדומים טופס שהתאים לו ביותר, אותו הניח ליסוד ב), והוסיף עליו משאר קובצי משניות מה שמצא לנחוץ בכדי להמציא במקום אחד הלכה ברורה (ראה בפנים פרק א' הערה מ"ו) וגם הכרעותיו והוספותיו הוא הי' בהסכם בית ועדו (שם הערה נ"ג ונ"ד).

אלו ההלכות שנשנו בהמשניות הקדומות ורבי לא שקעם במשנתו נקראו מגי או "ברייתות" לאשר נשארו מחוץ להמשנה שנתקבלה, ולפעמים נקראות גם הן "משנה" כי אמנם המה שרידים מסדרי משנה עתיקים שלפני רבי ג).

אבל גם אחרי רבי ניסו עוד חכמי הדור להטביע "משניות גדולות" ראה ירושלמי הוריות פ"ג ה"א, שם זה יורה על תכנית סדורם שלא נערכו כהוספות על משנתו של רבי אך בסגנון ספר כשהוא לעצמו — כתבנית ספר הלבוש מרבינו מרדכי יפה שחיבר אחר הש"ע — אבל בהיות חתימת משנתו של רבי בהסכמת בית ועדו הגדול, וקובצי משנה אחרים היו עריכת כל יחיד בפני עצמו לא נתקבלו כמשנת רבי, שאך היא לבד נקראה "משנתינו" ראה רשב"ם ב"ב קל"ח ע"א ד"ה יורשין ובברכות י"ט ע"א במשנתינו קאמרינן, במנחות ל"א רע"ב, ובפנים פרק א' הערה ס' וס"א.

ור' חייא ור' אושעי' וכמוהם גדולי תלמידיו סדרו מלואים למשנתו שנתקבלה, והיא הנקראה "תוספתא" ראה יומא ע' ע"א לא משכחת לה (להמשנה) מתקנתא אלא או לר"א דתני בדבי שמואל או לר"ע כדתוספתא, וברש"י עירובין י"ט ע"א בדברי ריב"ז.

אמנם המעתיקים המאוחרים אשר לא עמדו על ההבדל שבין שני שמות אלו החליפו כפעם בפעם ברייתא בתוספתא ולהיפוך, ראה גם הגהת הב"ח בב"ב נ"ב סע"ב קדושין דבי לוי, בעוד שבאמת הבדילו חכמי התלמוד ביניהם, כן נקטו על הנסדר בתוספתא סגנון "ותני עלה" יען שנשנתה למלאות דברי המשנה, ולפעמים נקראה התוספתא "סיפא" ראה עירובין ל"ה ע"א עבודה זרה כ"ג סע"א ומנחות כ"ד ע"ב לאשר באה אחרי המשנה והוסיפה עליה.

א) מרן ר"י ק בספרו "מגיד מישרים" הזכיר כפעם בפעם כי רוח המשנה הסיבה לו התגלות זו, אבל מעניין אשר בלקוטיו שם לישעי' כ"ו הביא: עוד צוני ללמוד בכל יום המשניות החדשות ט"ו פרקים וכו', כן שם פס' כ"ח כתב בזכות המשניות שאתה מחדש נתעלית וכו', ובמחקר מיוחד כתבתי כי כוונתו על ספרו השלחן ערוך שיסד בתכנית המשנה, לא רק בסגנון לשונו כהמשנה תורה לרבינו הגדול הרמב"ם, כי אם בכל אפיו ותכונתו, כאשר שקע רבי במשנתו כל אשר נראה לו להלכה מדברי הקדמונים ולא השמיט גם דעת יחיד במקום שיש לסמוך עליו בשעת הדחק, כן תכנית הש"ע, וכל מעיין ימצא השתוות הש"ע להמשנה יותר מהשתוות היד החזקה שאינו רק בסגנון עברי טהור, והוא שנאמר לו "המשניות שאתה מחדש", ונצטווה ללמוד בכל יום בהמשניות החדשות ט"ו פרקים, שכידוע חלקם רבינו ללמודי יום יום עיין בש"ע חו"מ ס"ס מ"ג ובסמ"ע שם ס"ק נ"ג.

ב) ראה בפנים הערה מ"ט ונ', ולכן אם כי מצינו הרבה סתמי דסתרי אהדדי לא נגקוט כי גם בחד פרקא תמצא סתירה (ראה ר"ן נדרים פ"ד ע"א), לאשר שתי מסכתות או פרקים יוכלו היות מערכי משנה שונים, שבאחד נסתם כשיטה אחת ובשני כשיטה אחרת, ורבי לא הכריע, לכן הניח שתי סתמות סותרות (ויונחו בזה הרבה תמיהות המפרשים), אבל בפרק אחד מיסוד משנה אחת לא יתכן מציאת סתירה ע' יומא י"ד ע"ב ורמי סדר יומא אסדר יומא וכו' הארכתי בכללי התלמוד שלי.

ג) ראה בהגהות הרש"ש שבת פ"ג ע"ב (ומפליא שהתעלם מדברי עצמו אלה בהגהותיו ליומא ל' ע"ב), ובהגר"מ שטרשון לב"ב ר' ע"א, ויש להוסיף מרש"י בראשית ל"ט כ"ג ויט אלי' כו' כלה נאה וחסידה ש ב מ ש נ ה וכו', והיא ברייתא בכתובות י"ז רע"א. וברש"י דברים ל"ב ה' בלשון מ ש נ ה חולדה וכו', ועיין בחולין נ"ו ע"א, כן בישע' מ"א כ"א בלשון מ ש נ ה שהיו מתעצמין במס' סנהדרין, והיא ברייתא שם, ועוד באיכה ג' ט"ז הכפישני באפר ויש דומה לו ב מ ש נ ה (יבמות ק"ז), והיא ברייתא שם. וראה בירושלמי יבמות פ"ח ה"ג ארשב"ג אנו אין לנו אלא מ ש נ ה ובק"ע ופ"מ שם (אמנם המתנות כהונה שעל המד"ר לרות ברפ"ד ד"ה אציגה לפניך לשון הירושלמי הביא הגריסא "אלא משבה" ראה שם ותבין).